

Ճ, մեր այբուբենին 19-րդ գիրը: Բա-
ղաճայն ու նուրբ. իր թաւը՝ չ, մի-
ջակը՝ ջ: Իբր թուանշան 100 եւ 100-
րդ:

ՈՂԲԱՄ ՄԵՌԵԼՈ՛Յ...

ԲԵԿԱՆԵՄ ՇԱՆԹԵ՛Ր...

TABLE OF CONTENTS

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Editorial - Խմբագրական	4
Թոռնուհի Վեհանոյշ Թեքեան	5
Տարաբախտ Դաշնակցականի մը Հարկադիր Վերապրումը Սեւակ Պէլեան	6
Սիսեռի Լատիկներ Թամար Տօնապետեան Գուգուեան	8
My Path: Connecting with Western Armenia a Century Later George Aghjayan	10
Lessons in Truth: The Importance of Genocide Education Raffi Sarkissian	12
Nothing is Easy: Armenians and Turks, Then and Now Harout Manougian	14

EDITORIAL

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

APRIL TURNS WARM DAYS INTO MORE THAN JUST A HAPPY OCCURRENCE, AND AS IT HERALDS THE COMING SUMMER MONTHS IT ALSO ASKS US ALL TO BOW OUR HEADS IN COLLECTIVE REMEMBRANCE; REFLECTING ON ONE OF THE MOST IMPORTANT DATES IN OUR PEOPLE'S HISTORY.

More ink has been spilled on the eve of our 100th year of remembering than can ever fill the great Lakes Van and Sevan. This year, all we wish to contribute is our own battle march towards victory and renew our promise of a struggle for more than just acceptance – but for reparations, for restitution and for the last 100 years, which we lost, back.

Ironically, *Abril* means to live in Armenian. And living is what we do best. Living is what marks our victory and living is the only way to turn April 24th from a day of mourning to one of rebirth. Ardziv magazine chooses life and we hope that on the eve of this great paradigm shift, we will be able to share this new approach and renewed celebration of life with our readers.

On the eve of April 24, we will be travelling to Armenia and will do our small part to reclaim our peoples' narrative. We hope to share our experiences with you, our readers, in the coming months. Until then, we will paraphrase the great Bitlistsi writer from Fresno and challenge any power in the world that wants to destroy our race and ask if anyone can actually do it...Because we will undoubtedly laugh, sing, and pray again.

So come along and help us create a New Armenia.

Varak Babian and Rupen Janbazian,
Editors

ՆԱԽԱՆԱԲԱՐ ՆՇՄԱՐԵՑԻՔ ԿՈՂՔԻ ՎՐԱՅԻ «Ճ» ՏԱՌԸ: ԱՅՔՈՒԲԵՆԻ 38 ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐԷՆ՝ ՏԱՄՆԸԻՆՆԵՐՈՐԸ, ՈՐ ՀԱՄԱԶՕՐ Է 100 ԹՈՒԱՆՇԱՆԻՆ:

Այս տարի, մեծ նշանակություն ունի այս տառը: Ան կը ստանայ նոր իմաստ, նոր առաքելություն: Կը ներկայացնէ թէ՛ ցաւ, թէ՛ յաղթանակ: Կը նշէ թէ՛ մեր ժողովուրդի ապրած սպանդը եւ թէ՛ անոր վերածնունդը:

Դժուար է գրի առնել այն զգացումները, որ ողջ հայութիւնը կ'ապրի այս օրերուն. թող աշխարհը գիտնայ որ հարիւր տարի յետոյ հայը ո՛չ միայն կ'ապրի ու կը գոյատեւէ, այլ կը յարատեւէ ու կը շարունակէ իր պայքարը՝ յանուն արդարութեան:

Յեղասպանութեան հարիւրամեակին, եկած ենք հայրենիք, հոս նշելու համար հարիւրամեակը: Հայաստանը ո՛չ միայն մեր բնօրրանն է, մայր հողը, այլ ան կորիզն է աշխարհասփիւռ հայ ժողովուրդին:

Յառաջիկայ թիւերուն մէջ պիտի բաժնենք մեր տպաւորութիւնները ձեզի հետ, որպէսզի դու՛ք ալ մասնակից դառնաք այս բոլորին: Մինչ այդ, Ֆրէզնօ ծնած, Պիթլիսցի մեծ վարպետին բառերով, միասնաբար դիմաւորենք յաջորդ հարիւրամեակը, կրկին խնդանք, երգենք, աղօթենք եւ նոր Հայաստան մը կերտենք:

Վարազ Պապեան եւ Ռուբէն Ճանպազեան,
Խմբագիրներ

ԹՈՌՆՈՒՇԻ

Մազերդ ինչո՞ւ ճերմակ են:
«Երբոր ծերանաս՝ մազերդ մոխրագոյն կը դառնան»:
Ես կը խնդայի,
Ասիկա խաղ մըն է որ միայն ծերերը կը խաղան:

Ծամակալներ ցողուններու պէս
գլխուն ետեւը շարուած,
Աչքերը խոհուն մանուշակ, ձեռքերը կնճռածառ
Ոտքերը քսքսելով պարտեզը ջրելու կերթար,
Յետոյ խոհանոցի խսիրէ աթոռին նստած՝
մանթը կը փաթթէր,
կը վառէր օճախը՝ ընկոյզով պէտրէկ տապկելու
մէջը դարչին, դուրսը՝ շաքար:

Սուրբ Սարգիս է, հելվան բարակ ըլլալու է,
Կաղանդ հասա՛ւ՝ քէթէն գիրուկ, խորէզը՝ շատ.
«Աղօթէ որ Կաղանդ Պապան աղքատներո՛ւն ալ երթայ:
Ծոյլ մի նստիր, Սատանան քովդ կու գայ»:

Փոթորիկ է, կարկուտ կիջնէ, կը փաթթուիմ նենէիս.
«Աստուած Պապան խորո՛ւնկ շունչ կը քաշէ կոր.
Վախցա՛ր եւրոս, մեր տունը բա՛ն մը չըլլար,
դուն աչուկներդ գոցէ՛
Հրեշտակները կամաց կամաց աղուոր երագ կը բերեն»:

Գիշերը՝ նուրբ գիշերանոց, առտուն նորէն՝
սեւ սրճագոյն.

Դուն ինչո՞ւ միշտ սեւ կը հագուիս:
Երբ ծերանաս գոց գոյն պէտք է հագուիս, կըսէր:
Կը փորձէի շրջադարձել, տեսնել նենէն
ճերմակ հագուած, սեւ մազերով, երիտասարդ:
Նկար չկա՛ր:
Տասնըեօթ էր՝ երբ թուրքերը մորթէր էին ամուսինը
իր տան առջեւ,

Մէկ տարուայ մէջ հալեր գացեր էր մազերուն գոյնը:
Դագաղին մէջ, սեփ սեւ հագուած,
Մազերն առանց ծամակալի, կարծես դեղնած
Դաշտի մէջ էր պառկած՝ մանուշակէ նայուածքով:
Հանուած էր ուռած մատին փակած
ամուսնական մատանին,
Յայտնի է որ իր տունէն դուրս պիտի տարուէր.
Չնայեցաւ ան ինծի՝ երբոր վախցած պաչիկ ըրի:

Աչքերս փակեմ որ հրեշտակներ երագ բերեն
կամաց կամաց,
Հակառակ որ շատ ժամանակ չմաց:

Վեհանոյշ Թեքեան
ԱՄՆ, 2014

Բանաստեղծ, արձակագիր ու հրապարակագիր Վեհանոյշ Թեքեան ծնած է Պէրուք: Համալսարանական ուսումը ամբողջացուցած է փիլիսոփայութեան եւ անգլիական գրականութեան ճիւղերուն մէջ մասնագիտանալով եւ վկայեալ է Պէրուքի ամերիկեան համալսարանէն: Անոր գլխաւոր երկերն են՝ Բանաստեղծութիւններ՝ «Կապոյտ ապրիլ», «Ոստրէ», «Գիզակէտ», արձակ գրութիւններ՝ «Ճեղքուած մանրանկար», «Նշանագիր», «Բազմաձուփ աշխարհ», «Տոհմածառ»:

«Արծիւ» պարբերաթերթի անձնակազմը հրճուանքով եւ հպարտութեամբ է որ կը հրատարակէ Վեհանոյշ Թեքեանի անտիպ էջերէն՝ «ԹՈՌՆՈՒՇԻ» բանաստեղծութիւնը, որ առաջին անգամ ըլլալով լոյս կը տեսնէ «Արծիւ»-ի այս թիւին մէջ: Շնորհակալութիւն ինչպէս գրականութեան նուիրեալ բանաստեղծուի՝ Վեհանոյշ Թեքեանին, «Արծիւ»-ի հանդէպ ցոյց տուած իր հետաքրքրութեան եւ քաջալերանքի համար:

ՏԱՐԱԲԱԽՏ ԴԱՇՆԱԿՅԱԿԱՆԻ ՄԸ ՀԱՐԿԱԴԻՐ ՎԵՐԱՊՐՈՒՄԸ

Սեւակ Պէլեան

Սակաւաթիւ են սփիւռքի տարածքին գտնուող այն հայորդիները, որոնց ընտանիքները այս կամ այն ձեւով առնչուած եղած չեն Հայոց Ցեղասպանութեան: Այսօր, մեզմէ շատերը կրնան յիշատակել իրենց ընտանիքի անդամներուն անունները, որոնք նահատակուեցան ցեղասպանութեան ընթացքին: Հաւանաբար շատ ատելի դիւրիթեամբ կարելի է յիշել վերապրողներու անունները, որոնց ուղակի հետնորդները մենք ենք այսօր: Մեր վերապրողները, որոնց շունչին ու հոգատարութեան ներքոյ հասակ առին ու ուռճացան բազմաթիւ սերունդներ, կենդանի փաստերն են Թուրքիոյ ձախողութեան ու ձայնաւոր խորհրդանիշները մեր ազգի յարատեւման ու զարգացման: Սոյն յօդուածով ես կ'ուզեի յիշատակել Մօրս Մեծ Հայրը՝ Խաչիկ Քարուկեանը, որուն տարաբախտ կեանքը երբեք արգելք չի հանդիսացաւ, որ ինք իր ամբողջ կեանքի ընթացքին կառչած ժայ մեր նահատակներու թողած կտակին:

Խաչիկ Քարուկեան ծնած է Ձեյթուն, 1887-ին: 1902-ին, աւարտել է տք Ձեյթունի Կեդրոնական Լրացուցիչ վարժարանը կը զբաղի ուսուցչութեամբ, մինչեւ 1905, երբ կը սկսի յաճախել Տարսոնի Ամերիկեան Քոլէճը, ուրկէ կը վկայուի 1910-ին, անգլերէն լեզուի եւ մանկավարժութեան Պսակաւոր Արուեստից տիտղոսով:

Բարձրագոյն ուսման ժամանակ, Քարուկեան կանդամագրուի ՀՅԴ շարքերուն եւ այդ ուղութեամբ, նկատելի աշխատանք կը տանի Կիլիկիոյ մէջ ՀՅԴ կազմակերպչական աշխատանքներուն, յատկապէս գործակցելով Մարտին Սուրատեանի եւ Յարիւթին Քալֆայեանի հետ: 1910-14 թուականներուն պաշտօնավարած է իբրեւ ուսուցիչ-տնօրէն՝ Ձեյթունի եւ Տէօրթ Եոլի մէջ: 1914-ին, կուսակցական

պարտականութիւններով կ'ուղարկուի Պոլիս, ուր կը գործակցի Պոլսոյ ՀՅԴ Կեդրոնական Կոմիտէութեան քարոզչական եւ դաստիարակչական մարմիններուն, ինչպէս նաեւ կ'աշխատակցի ՀՅԴ «Ազատամարտ» պաշտօնաթերթին: 1914 թուականի մայիսին, Թալէաթ Փաշա յատուկ հրամանգով կ'արգիլէ դաշնակցական գործիչներու Պոլսէն արտասահման ելքը, եւ կը փակէ «Ազատամարտի» խմբագրատունը: Ամիս մը անց, խումբ մը գաղափարակից ընկերներու հետ Քարուկեան կը ձերբակալուի, ապա ազատ կ'արձակուի, կարճ ժամանակ ետք դարձեալ ձերբակալուելու համար Տէօրթ Եոլի մէջ եւ յանձնուելու Ատանայի Պատերազմական ատեանին, մահուան դատաւճիռով:

Ատանայի մէջ, Քարուկեան կը հանդիպի եւ որոշ ժամանակ բանտակիցը կ'ըլլայ Վահագն Տաթեւեանի, Գրիգոր Զոհրապի եւ Վարդգէս Սերենկիւլեանի: Ան իր ընկերներուն կը խրախուսէ փախչիլ բանտէն ու միանալ Ձեյթունցիներու Դաշնակցական այն խմբակին, որոնք ապստամբած էին Կիլիկիոյ լեռներուն վրայ: Դժբախտաբար, այս առաջարկին նկատմամբ բոլոր աշխատանքները կը ժամանակ չեն ժաւար Ատանա երբ արդէն 1915-ի Օգոստոսին, տմարդի արարքով մը կը սպաննուին Տիգրանակերտի ճամբուն վրայ: Մինչ այդ, Քարուկեան եւ Տաթեւեան կը ժամանան Ատանայի Կեդրոնական Բանտի ճաղերու ետին: Իր յուշերուն մէջ - որոնք հրատարակուած են 1989-ին, Պէյրութի մէջ, - Քարուկեան կը յիշատակէ թէ այն օրերուն Վահագն Տաթեւեան մտերիմ յարաբերութիւններ ունեցած է Սուրիոյ կառավարիչ, Հայոց Ցեղասպանութեան գլխաւոր դահիճներէն՝ Ճեմալ Փաշայի հետ: Հետեւաբար, Տաթեւեանի առաջարկով, Քարուկեան կը

խմբագրել նամակ մը, որուն յատակին կը գետեղէ Տաթևեանի մասոնական կնիքը: Տաթևեան այդ նամակը որպէս միջնորդութիւն, կը մտադրէ ուղարկել Ճեմալ Փաշային, որ այդ օրերու կը գտնուէր Ատանա: Սակայն, նամակը ուղարկելէ առաջ, Տաթևեան արդէն կը բարձրանայ կախաղան, յանձնարարելով Քարուկեանի, որ օգտագործէ այդ նամակը, որպէսզի ազատ արձակէն զինք: Ան կտրականապէս կը մերժէ, ըսելով թէ ինք Ճեմալի «բահմադին» (ողորմութեան) կարիքը չունի: Բայց եւ այնպէս, Տաթևեան կը ստիպէ անոր, որ օգտագործէ այդ նամակը, ըսելով թէ ան դեռ շատ գործ ունի ընելիք Կիլիկիոյ մէջ: Հակառակ իր կամքին, Քարուկեան կը համաձայնի եւ ազատ կ'արձակուի 1918 զինադադարէն ետք:

1918-էն 1921, տնօրէնութեան պաշտօն կը վարէ Ատանայի եւ Մերսինի ազգային վարժարաններուն մէջ, ապա կ'անցնի Ալեքսանտրէդ, ուր կը ստանձնէ տեղւոյն ազգային դպրոցին ղեկը մինչեւ 1924, միաժամանակ ազգային-քաղաքական յօդուածներ ստորագրելով ժամանակի մամուլին մէջ: 1925-26 թուականներուն Մուսա Լերան Խտըրպէլ եւ Եողուն Օլուք գիւղերուն կը կցուի պետական ուսուցիչի հանգամանքով, իսկ 1926-28-ին կը ստանձնէ Հալէպի Չարսանճաք-Բերրի Ուսումնասիրաց Ընկերութեան դպրոցին տնօրէնութիւնը:

1928-31-ին Հայերէն, մանկավարժութիւն, ազգային եւ ընդհանուր պատմութիւն կը դասաւանդէ Քեսապի Ուսումնասիրաց երկրորդական վարժարանին մէջ, որմէ ետք, մինչեւ 1935 կը կոչուի Հալէպի հայահոծ Նոր Գիւղ շրջանի Սահակեան վարժարանի տնօրէնութեան: 1935-37 կը վարէ Հիւսիսային Սուրիոյ Ճեզիրէ նահանգի Քամիշլի քաղաքի երբեմնի կարկառուն հայ գաղութի նորաբաց

Եփրատ վարժարանի տնօրէնութիւնը, իսկ 1937-40 շրջանին ուսուցչական պաշտօն կը վարէ Հալէպի Հայկազեան վարժարանին մէջ: 1940-էն 1956 երկարող շրջանին, դարձեալ ձեռնհասօրէն կը վարէ Քամիշլիի ազգային վարժարանի տնօրէնութիւնը, մինչեւ իր տեսողութեան տկարացումը եւ գործէ հրաժարումս ու ասպարէզէ քաշուիլը:

Կրթական իր աւելի քան յիսնամեայ գործունէութեան կողքին, Սուրիոյ մէջ եւս, Քարուկեան կը ծաւալէ կուսակցական լայն գործունէութիւն, ջերմ գործակիցը ըլլալով Հրաչ Փափազեանի, Խորէն Գաբիկեանի, Միհրան Հերարդեանի, Յակոբ Սիմոնիի եւ այլոց: 1930-45 թուականներուն, ան մաս կազմէ Սուրիոյ ՀՅԴ Կեդրոնական Կոմիտէութեան իրերայաջորդ կազմերուն եւ կը ստանձնէ բազմաթիւ պատասխանատու պաշտօններ:

Համբերութիւնն ու խոհունութիւնը, իբրեւ առաջնորդ ունեցած Քարուկեան, կը վարէ ազգային-քաղաքական ուղղութիւն իր ամբողջ կեանքի ընթացքին, ռելէ բանէ առաջ գերադասելով հայկականութիւնն ու հայեցի սուրբ դաստիարակութիւնը: Միաձուլելով օրինապահութեան, խստապահանջութեան ու գաղտնապահութեան իւրայատուկ արժանիքները, Քարուկեան արժանաւորապէս կը մարմնաւորէ հաւատարիմ Դաշնակցականի տիպարը, որուն ազգային-գաղափարական գնացքը երբեք չի ճանչնար յուսալքութիւնն ու ապագադափարականացումը:

Ան իր տարաբախտ կեանքը կ'եզրափակէ 1960 թուականի Սեպտեմբերին, Քամիշլիի մէջ, իր ետին թողելով ազգային կրթական մշակի մը անմոռանալի կտակը: □

Սեւակ Պէլեան, 2009-էն ի վեր անդամ է՝ Սենթ Գաթրինգի ՀՅԴ-ԳԵՄ-ի «Յառաջ» մասնաճիւղին: Ծնած է Սենթ Գաթրինգ, սակայն նախնական կրթութիւնը ստացած է Լիբանան: Այժմ, կը յաճախէ Սենթ Գաթրինգի Brock Համալսարանը, ուր կը հետեւի Միջին Արեւելեան եւ Ռուսական արդի պատմութեանց ճիւղերուն: Յետնորդն է Մուսա Լեոնցի եւ Զէյթունցի նախահայրերու:

ՄԻՍԵՌԻ ՀԱՏԻԿՆԵՐ...

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՈՐԲԵՐԵՆ՝ ՄԻՐԵԼԻ ՎԵՐԺԻՆ «ՀՕՐՔՈՒՐ»-Ի ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Թամար Տօնապետեան Գուգուեան

Ձմրան սովորական շաբաթավերջերէն մէկն է. Շաբաթ առաւօտեան վաղ արշալոյսին, սուրճին բոյրը քիթս կ'առաջնորդէ դէպի նստասենեակ, ուր աջին, սեղանին ետեւ, հօրս վար կախուած սպիտակ գլուխը հազիւ կ'երեւի: Գիրքերու կոյտի մը ետեւ պահուըտած, թերթերու թիզ մըն ալ իր ձախին, մատիտ մը՝ ձեռքին, ինքզինք կարծես ինքնապաշտպանութեան դիրքի մէջ դրած ըլլար. միայն մօրս «ճորճ, վարկեան մը ելիր, այդտեղի փոշին պիտի առնեմ»-ը չլսէ:

- Բարի լոյս ձագ, եկուր, եկուր ասիկա կարդա՛. անդին մայրս՝
- ճորճ, նոր արթնցաւ աղջիկը. գիշերը արդէն շատ ուշ քնացաւ
- Արթո՛ւն է թէ արթուն չէ. ու դառնալով ինծի՝ Էկօ ձագ, Էկօ
- Պապ, սուրճս առնեմ
- Լաւ, առ... :

Կը նստիմ կողքին. ու ըստ սովորականին՝ կծիկը քակուելու կը սկսի...: Հայ ազատագրական պայքարի, հայ որբերու, թերթերու ու գիրքերու հրատարակութեան աշխարհէն յուշերու ու պատմութիւններու տարափ մը կը տեղայ գլխուս... մէկը միւսին ետեւէն... ու յետոյ՝ նոյն հանկերգը, կարծես նոր անդրադառնալով, թէ կը գտնուի Թորոնթօ կոչուած քաղաքին մէջ, «Հալպա քաղաք»-էն ու Լիբանանի մայրիներէն աշխարհ մը հեռու: Ձեռքը ճակտին, «հէյ վա՛խ»-երու մէջէն՝

- Զիս ինչո՞ւ հոս բերիք

Մայրս, աւելի իրապաշտ, աւելի համակերպող, նիւթը փոխելու ճիգ մը կ'ընէ.-

- Այսօր ի՞նչ պատրաստեմ
- Մամ, սիսեռով նունիկ
- Ճո՛րճ
- «Պզտիկ»-ին հարցուր
- Մինչեւ «պզտիկ»-ը արթննայ կէսօր կ'ըլլայ արդէն
- Լաւ, ըրէ, օդին հետ լաւ կ'երթայ. այսօր շատ պաղ պիտի ընէ ըսին տղաքը...ու վերադառնալով կարեւորին՝
- Թամար, Էկօ ձագ

Ու դիմացս կը բացուի «Մարութայ սարի ամպերը»...:Ու կ'անցնի ժամ մը... երկու... սուրճերը կը նորոգուին, նախաճաշի պատառիկներ կու գան ու կ'երթան, «պզտիկը», քոյրս՝ Ալինը կարթննայ ու տակաւին մենք կորսուած կը փսանք Մարութայ սարի ամպերուն մէջ...:

- Ճորճ, դեղիդ ատենը եկաւ մայրս է:

Ու ժամանակաւորապէս կ'ընդհատուի մեր հոգիներուն ճամբորդութիւնը... յետոյ շարունակելու խոստումով մը հայրս արթոնէն կ'ելլէ ու կուղղուի դէպի խոհանոց, դիմելով հեռախօսին:

Հնկալուջը կը վերցնէ ու ինքնիրեն՝ - մէկ, ինը եօթը ութը, չորս հարիւր յիսուն ինը, եօթանասուն վեց ութուն եօթը. թիւերը իրարու ետեւէ բարձրաձայն ըսելէ ու համապատասխան կոճակները սեղմելէ ետք, ընկալուջը բռնած կը սպասէ պատասխանի. ու ահա՝

- Բարի լոյս, Վարդօ, ախպեր. իմալ իս. Հոփի իմալ է, ճժեր իմալ են...

Ու «լեռնէ ձորէն» պատմութիւնները դարձեալ կը սկսին...ու կը շարունակուին երկար... Ոսկունիէն բռնած մինչեւ Մանուկ Ասլանեանի «Ազդարար»-ը, Թէօլեօլեանէն Ծառուկեան... Սասունի ու Սիմոնեան... Եղուարդը (Էլոյեան) ... յուշերու կծիկը դարձեալ կը քակուի, մինչեւ լրիւ կեանքի մը շրջապտոյտը բոլորելով երկու եղբայր կու գան կը հասնին մերօրեայ նիւթերուն... «Բարեւներ համբոյրներ բեւընուն»-էն յետոյ հայրս կը վերադառնայ նստասենեակ ու կը կանգնի պատուհանին դիմաց:

- Պապ, կը տանիմ.
- Զէ ձագ, արդէն ըսին որ պիտի գան. խոհանոցէն մայրս՝
- Ո՞վ պիտի գայ այսօր. Յարո՞ւթը.
- Ոչ, այսօր Ենովքը բժիշկի պիտի տանին. այսօր «Ուանէս»ը պիտի գայ. ու շատ չանցած՝
- Եկաւ. «Ուանէս»-ն է. Մանուէլն ալ հետն է...ես գացի. ու ներսէն մայրս՝
- Ճո՛րճ, գլխարկդ, պաղ պիտի ընէ, դուն ըսիր արդէն...

Ու աճապարանքին մէջ սիսեռի հատիկներով լեցուած պնակը օրօրալով շորորալով գետին կը տապալի...

- Ամա՛ն... երկուր հիմա սիսեռ հաւաքէ... կը դժգոհի մայրս:

Ծունկի կու գամ ու կը սկսիմ հաւաքել... ամէն հատիկի հետ տարիները կ'անհետանան, մոռնները կ'ոչնչանան, ժամացոյցին սլաքները իրարու ետեւէ սուրալով ետ-ետ կը վազեն ու ահա, վարդի անոյշին բոյրը կը զարնէ քիթիս...: Վերժին «հօրքուր»-ենց տունն ենք, «սետիր»-ին վրայ, թուղթն ու մատիտը ձեռքիս: Վերժին «հօրքուր»-ը խորքին մէջ մօրս հօրաքոյրն էր. մենք իրեն «հօրքուր» կը կանչէինք, թէւ քաջ գիտէինք որ հօրս քոյրը՝ Նոյեմին, շատ փոքր տարիքին համաճարակի մը զոհ գացած էր:

Ճերմակ մորթով, լուսինի պէս կլոր երեսով, կապոյտ աչքերով բարեհամբոյր կին մըն էր Վերժին հօրքուրը. դժբախտ արկածի մը հետեւանքով, գրեթէ անդամաւործ վիճակի մատնուած էր, սակայն գոյատեւելու կամքը այնքան զօրաւոր էր իր մէջ, որ անկարելին կարելի ընելով ինքզինք ոտքի հանած էր ու կը շարունակէր իր արուեստն ու արհեստը՝ դերձակութիւնը, թէւ ձեռքն ու ոտքը թուլցած էին:

Ալինը քովս նստած սուսիկ փուսիկ պուպրիկին մագերը կը

սանտրե: Յակոբ քեռայրը, Վերծին հորքուրին ամուսինը, Յեղասպանութենէն ազատած ու որբութեան դառն ճամբայէն անցած հայը, ցած աթոռին վրայ նստած, հեռատեսիլ կը դիտէ... Ռոզէթը, Վերծին հորքուրին մէկ հատիկը, ներսը ճաշի պատրաստութեան ետեւէն ինկած է: Ու ահա, Վերծին հորքուրը, մէկ ոտքը քաշ տալով խոհանոցէն զորովէն կը հասնի ու ինքզինք «սէտիր»ին վրայ կը բռնէ, կարծես ինքն իր վրայ խնդալով: Մայրս, ննջասենեակէն ձայնը բարձրացնելով՝

- Քոյրիկ, ի՞նչ կ'ընես. քեզի չըսի՞նք չենք ուտեր
- Է՛հ անանկ բան չկայ. դուն մի ուտեր, պզտիկները կ'ուտեն. անդիէն Ալինը՝
- Ի՞նչ պիտի ուտենք
- Ինչ որ սիրտդ ուզէ
- Շոքոլա
- Էհ, ատիկա ճաշէն յետոյ. հիմա դուն պուպրիկիդ մագերը սանտրե, Թամարն ալ թող գրէ:

Մայրս վրայ հասնելով, կը նկատէ հորքուրին ջրոտած աչքերը:

- Ի՞նչ է, քոյրիկ. ցա՛ւ ունիս
- Եւրում ցաւը միշտ կայ, բայց կը քաշենք կոր. միտքս բան մը եկաւ
- Ի՞նչ
- Մենք ալ գրել-կարդալ սորվեցանք. բայց՝ առանց մատիտի: Մեզի սիսեռի հատիկներ կու տային. մէկ մը սիսեռ, մէկ մը ոսպ, լուրիա... իշտէ կտոր մկոր բաներ: Գետինը կը նստէինք իրարու քով ու «այք բեն զիմ»-ը գրել կու տային մեզի: Ի՞նչ ուշադրութեամբ կը շարեինք այդ հատիկները... բայց յետոյ ամէն հատիկները կը հաւաքէին, հատիկ չէին ձգեր մեր քովը: Ես ալ այդ հատիկները շատ սիրած էի... կուգէի որ իմս ըլլան. ուրիշ բան չունէինք արդէն... ոչ պուպրիկ ոչ մատիտ... Է՛հ, աշխարհ... :
- Պատմէ քոյրիկ, ի՞նչ կ'ընէիք
- Կարապետ տէտէղ շատոնց չկար արդէն... անկապ Սյնթապ մեր տան տանիքը սպաննեցին: Ռահել նենդ ալ չէինք գիտեր ո՛ր է...: Ես ու Ովսաննան էինք, ան ալ ինձմէ ալ աւելի պզտիկ: Ես պզտիկ, ինք պզտիկ... Գիշերները կը վախնար, կու լար: Ես կու լայի, ինք կու լար: «Մամա» կըսէր կու լար: Կը փաթթէինք իրարու ու քուն կը մտնէինք... ի՞նչ պիտի ընէինք, եւրում. որբանոցի կեանք: Սիրանոյշն ալ մեզի հետ էր... ան ալ մեծերուն հետ:
- Քանի՞ տարեկան էիր
- Չեմ յիշեր... պզտիկ էի, հինգ-վեց տարեկան ըլլալու էի... Ու

կարծես մթնոլորտը թեթեւցնելու համար, դառնալով հատիկներու նիւթին, խնդալով՝

- Օր մը որոշեցի, որ ինծի տրուած հատիկները պիտի չվերադարձնեմ, իմս պիտի ըլլան. քանի մը հատը պահեցի, բայց գիտցի որ... ալանջիս մէջ:
- Ամա՛ քոյրիկ, է՞
- Մինչեւ առտու ալանջիս ցաւէն չկրցայ քնանալ: Առտու տեսան, որ ալանջներս ուրեր են. բժիշկ կանչեցին. կու լա՛մ կու լա՛մ... պէտք էր տեղ մը տանէին ինծի, որ հանէին հատիկները:
- Հայրիկը ո՞ր էր. (հայրիկը սիրելի մեծ հայրս էր՝ Տիգրան տէտէն)
- Տիգրանն ալ որբանոց էր, ան ճպելլ էր: Օր մը, Տիգրանը Սիրանոյշ քոյրիկը կարօտցեր է (Սիրանոյշ քոյրիկը իր մեծ քոյրն էր), մեզ կարօտցեր է. լսեր էր, որ Ղազիր ենք, ելեր փախեր է ճպելլի որբանոցէն որ երթայ Սիրանոյշ քոյրիկը տեսնէ. գրպաններն ալ չամիչ լեցուցեր էր: Սիրանոյշը ցանկապատէն տեսած էր իրեն... վազած էր ներս, խոհանոցէն հաւկիթ մը առած եկած իրեն տուած էր...: Վերադարձին, հսկիչը տեսած է Տիգրանը...նախ խիստ բարկացած է վրան, սակայն ոտքերուն այնքան ուռած ու պատռտած վիճակը երբ տեսած է, մեղքած է կերելի, չէ պատժած... որկած է ներս որ դարմանուի: Ու պահ մը կը լռէ Վերծին հորքուրը... ու յետոյ՝ Է՛հ, աշխարհ... Աստուած մարդուս ցոյց չտայ, ո՛չ որբանոց, ո՛չ որբութիւն... :
- Քոյրիկ, մինչեւ է՞րք փաշիք որբանոց
- Չեմ յիշեր. միայն կը յիշեմ, որ օր մըն ալ «քամիոն»-ի մը մէջ լեցուցին մեզ ու տարին ուրիշ քաղաք մը... չէինք գիտեր ուր: Թաղերէն պտըտցուցին... ու կեցան տեղ մը: Բազմութիւն մը մեր շուրջը հաւաքուեցաւ եւ հոն յանկարծ մեր մաման ելաւ մէջտեղ...Ռահել նենդ. ես երազի պէս կը յիշէի մամաս...: Մէկ մըն ալ կին մը վազեց փաթթեց մեզ... խեղդելու աստիճան փաթթեց...: Իշտէ այդ քաղաքը Հալէպ էր... :

Ու նկատելով Ալինին շշմած դէմքն ու յորդելու աստիճան արցունքոտ աչքերը.-

- Անօթեցա՞ք. ձեզի «կարծր պանիր» եւ վարդի անոյշ բերեմ մինչեւ որ նունիկը ըլլայ:

Ու յանկարծ՝ մօրս ձայնը կը սթափեցնէ զիս.-

- Թամար, բոլոր հատիկները հաւաքեցի՞ր . Թամա՛ր...:
- Ոչ, մամ... տակաւին կը հաւաքեմ...: □

Թամար Տոնապետեան Գուգուեան ծնած է Պէյրութ. յաճախած՝ Սուրէն Խանամիրեան Ազգային Գոյէճը: Պատանի տարիքին ընտանիքին հետ գաղթած է Թորոնթօ: Փոքր տարիքէն եղած է աշխոյժ միութենական: Անդամակցած ՀՅԴ Լիբանանի Բարգէն Սիւնի Պատանեկան Միութեան, ՀՅԴ Գանատայի Երիտասարդական Միութեան եւ Համագգայինի «Գլաձոր» մասնաճիւղի եւ Գանատայի շրջանային վարչութեան, ներկայիս վարելով ատենապետի պաշտօնը: Իր առաջին գրութիւնը հրատարակուած է «Ազդակ»-ի մէջ, 13 տարեկանին: Աշխատակից է Թորոնթոյի թերթին: Վեց տարեկանէն ի վեր հանդէս եկած է ասմունքներով, երգով ու պարով. ներկայիս, գաղութի ծանօթ ասմունքողներէն է:

MY PATH: CONNECTING WITH WESTERN ARMENIA A CENTURY LATER

By George Aghjayan

The occasion of the 100th anniversary of the Armenian Genocide is a natural time to both reflect and look forward. Looking back, the first time I traveled to Western Armenia was in 1996. Things were much different then. It was a challenge emotionally, psychologically and physically.

I recall our Kurdish driver singing an Armenian lullaby to us on the way to Ani. The beauty of his soft voice singing such a touching tune was contrasted with his fear as we approached the military checkpoint. The soldiers had wanted to confiscate my camcorder while we were in Ani and he feared they would view the tape and expose his secret. Luckily, I had already changed the tape. Regardless, at that time you could not point your cameras toward Armenia and a soldier served as your guard throughout the open terrain of Ani.

There were other ways to feel uncomfortable back then. I was at the cemetery in Edremit when soldiers took exception to my filming of two Armenian graves that had recently been dug up in search for the elusive “Armenian gold.” I was not so fortunate this time; the tape was still in the camcorder with my not so pleasant comments about what was being done. The discomfort I felt was not eased when the soldiers let us go after trying to extract money from us. The cemetery has since been completely destroyed – wiped clean from this earth.

These types of experiences rarely, if ever, happen today. Yet, you can still be jarred from the slumber of the peaceful beauty of the land. I think of the time my friend Khatchig and I entered a monastery only to find a human skull laying on top of soil that had clearly been dug out of another hole in search of gold. Similarly, I still cannot put into words the specter of a new school

being built on the edge of the Doudan Gorge where 10,000 Armenians were put to death in 1915. Every local knows exactly what happened there. I find it incomprehensible that they would send their children to a school on the edge of the abyss.

Yet, there is incredible, indescribable beauty. Swimming on the shores of Gdouts Island in Lake Van, meditating on the edge of St. Mesrob Mountain in Palu, exploring any number of Armenian monasteries located in the most remote mountains of Western Armenia...to experience these things is to appreciate the unbreakable links we have to the land of our people. Ties that cannot be broken, even after 100 years and the greatest crime committed against the Armenian nation.

For most of the last 100 years, we have remained absent from the land. Whatever the reasons for that, the message that was sent was one of disinterest. I think it is almost a shock to the local population to see young people still interested and attached to the land after such a long period of absence. Our presence today dispels the false impression of detachment and is critically important.

The importance of being part of Western Armenia is never more apparent than when interacting with hidden Armenians. They represent the remaining Armenian identity in our homeland and they thirst for interaction with other Armenians. The examples are too numerous to mention, but suffice it to say that if the Armenian culture is to return to the land it was born on, it is the hidden Armenians living there today that will make it happen. And they need us. They need our support: emotionally, psychologically, intellectually. They need our help in rebuilding what was lost in every sense of what that encompasses.

St. Marinos Monastery, Van province

School on the edge of Hell (Doudan Gorge)

Time and again, the hidden Armenians I meet mention their lost families that went to America before, during and after the genocide. They longingly look to regain family ties ruptured by the crime. The frustration of loss is heartbreaking, yet the successes of reuniting are amazingly gratifying.

Recently, Marian MacCurdy published *Sacred Justice*, a book which touches on her grandfather's role in Operation Nemesis. Included in the book is a letter from Marian's mother, age 20, to her prospective husband. She wrote:

Life is a means to an end...Every man must have a reason for living. He must have a purpose, a cause for which he must struggle while he has breath in his lungs. Some are content with just the effort of making enough money to feed and clothe their bodies. But others do not find enough satisfaction in this. They must have food for their minds as well. They must have ideals toward which to strive, and once having achieved them, must replace them with higher ideals, more difficult goals, thus ever reaching higher and higher.

The objectives for being present in Western Armenia go beyond just documenting the destruction of the last 100 years, there is so much more work to do there. It is not for everyone, but it has been my path. It is the responsibility of every Armenian, however, to find their niche; their way of contributing to the Armenian people. As Marian's mother wrote, we must set ever-higher goals to achieve. After all, our people have endured to ensure that we reach this point; it is the minimum each of us can do in response the greatest crime to our nation. □

The old and new generation of hidden Armenians

The Armenian monastery on Gdouts Island

George Aghjayan is a retired actuary and a former member of the Armenian Revolutionary Federation Central Committee of the Eastern United States. His primary area of focus is the demographics of Western Armenia and is a frequent contributor to the Armenian Weekly. He resides in Westminster, Mass. with his wife and three children. (Photographs by George Aghjayan)

LESSONS IN TRUTH: THE IMPORTANCE OF GENOCIDE EDUCATION

By Raffi Sarkissian

In light of the indiscriminate violence and destruction we continue to see around the world, it is ever more important to ensure the new generation has opportunities to critically examine and understand our collective human rights and our responsibility to defend these rights for all. It is the responsibility of our institutions to create this opportunity for future and present generations.

The Toronto District School Board set out to develop a course on genocide precisely on the basis of the reasoning discussed above, as it clearly stated in its rationale:

“Democracy, justice, and the rule of law must be understood, claimed, and defended by each generation of citizens if we are to confront this demonstration of human evil. We believe that a full-credit course will engage students and allow them to study genocide, war crimes and crimes against humanity in a systematic and thoughtful way.”

Toronto District School Board rationale to the Ontario Ministry of Education

The TDSB’s locally developed Grade 11 course, Genocide and Crimes Against Humanity has been implemented since 2008. Since its implementation, the course has experienced much success and popularity amongst teachers and students.

The Corning Centre has had the pleasure to work with the dedicated teachers who engage students through genocide education. Genocide education strives to teach students the lessons gathered from our collective experiences of genocide. It is an effective means to teach anti-racist and human rights education. Genocide education also strives to encourage

students to become engaged in civic life, advocate for their human rights and the rights of others, and become aware of the consequences of discrimination. Moral theories, character development, and exploration of identity are all themes that resonate through genocide education which ultimately becomes catalyst for genocide prevention.

The success of genocide education is dependent on the availability of resources and teacher training. Organizations such as Facing History and Ourselves work closely with teachers through workshops and resources who currently teach or plan on teaching the genocide course in the future. The Corning Centre develops resources and assists teachers as well, through free classroom visits, resource sharing, and the development of lesson plans. Since its establishment in 2013, the Corning Centre has reached over 2,500 students and has visited dozens of classrooms in the Greater Toronto Area and surrounding regions.

Genocide education, however, faces challenges. Genocide denial occupies the top seat. Genocide denial continues to present itself as a prime barrier to achieving the goals of genocide education. Education researcher Geoffrey Short cites genocide denial as a barrier to the anti-racist element of genocide education: “Clearly, if the Holocaust is to function as an effective antidote to racism it is essential to counteract Holocaust denial,” he says. This rings true especially since denial is considered to be one of the most active phases of genocide that occurs from the inception of the genocide itself and remains active in its many forms. Denial, a by-product of impunity, is a hindrance to social transformation, education, and memorialization. Denial is also catalyst for further destruction, as Canadian human rights lawyer David Matas

Turkish History textbooks. The manner in which elementary to secondary school curricula addressed Armenians, their legacy and the Armenian Genocide is extremely troublesome.

states, “Nothing emboldens a criminal so much as the knowledge he can get away with a crime.”

The Turkish government’s state level denial has long taken aim to finish the work started by the CUP triumvirate 100 years ago. International reluctance to take aim at Turkey’s evasiveness is tantamount to condoning and encouraging this destructive behaviour. This runs contrary to peace building and progress in the region.

This state level denial, fueled by justice aversion and international impunity, victimizes both Armenians and Turks. Today, this denial has become such a sociopolitical problem that even the voices of Turkish intellectuals, who strive to effect change in the country, are stifled through legislated intimidation and vilification.

For example, in 2010, a Turkish lawyer Bendal Celil Ezman, submitted a claim to an Ankara court, demanding recognition of the Armenian Genocide, to condemn its mastermind, Mehmet Talaat, and rename all the streets that have been named in his honor. Today there are dozens of public spaces named after Talaat Pasha. A case was filed against Ezman under Article 301 of the Turkish penal code accusing him of having offended the Turkish nation, slandering of state bodies and for actions that conflicted with professional lawyer’s duties.

State-level denial finds its roots and is nurtured by the heavily centralized education system in the Turkish Republic. The Turkish education system and its curricula was recently evaluated and critiqued by Turkish genocide scholar Taner Akcam in an article exclusive to the Armenian Weekly. He concluded that the manner

in which elementary to secondary school curricula addressed Armenians, their legacy and the Armenian Genocide was extremely troublesome;

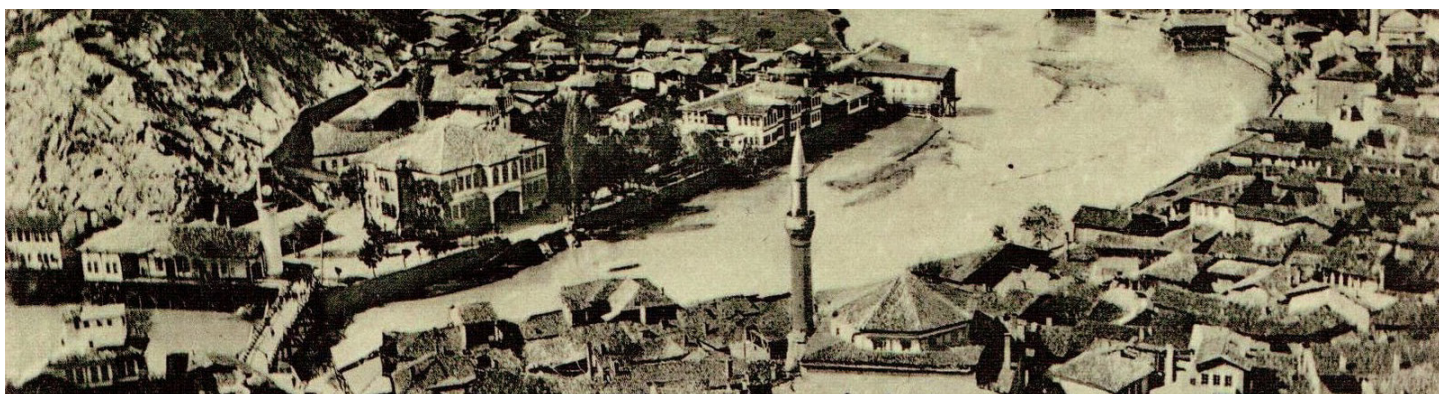
Firstly, the textbooks characterize Armenians as people “who are incited by foreigners, who aim to break apart the state and the country, and who murdered Turks and Muslims.” Meanwhile, the Armenian Genocide—referred to as the “Armenian matter” in textbooks—is described as a lie perpetrated in order to meet these goals, and is defined as the biggest threat to Turkish national security. Another threat to national security is missionaries and their activities.

Taner Akcam, Textbooks and the Armenian Genocide in Turkey Heading Towards 1915, Armenian Weekly, December 4 2014

It is therefore safe to say that genocide denial runs contrary to genocide education. Where genocide education aims to foster values embedded in our understanding of human rights and tolerance, genocide denial is maintained through the violation of those same human rights and is fostered by teaching hatred towards the other through curricula. Thus, the destructiveness of genocide denial for Turkish society is clear and troubling.

In Canada, genocide education plays a vital role in defeating the crime of genocide and its antecedents. Through persistence and integrity, organizations such as the Corning Centre will continue to remain dedicated to genocide education and will work to educate to end discrimination, educate to fight denial, educate to defend human rights, and educate to create a world where we can all appreciate and respect differences and live in peace. □

Raffi Sarkissian is an AYF Canada alumnus. He is the Vice Principal of the A.R.S. Armenian Private School, an instructor at Centennial College and the chair of the Sara Corning Centre for Genocide Education. He holds a BA in History, a Bachelor of Education and a Masters of Education from York University.

NOTHING IS EASY: ARMENIANS AND TURKS, THEN AND NOW

By Harout Manougian

During my time as a Trustee at the Toronto District School Board, I had the privilege of speaking to a class of grade 11 students taking the Genocide and Crimes Against Humanity course at Victoria Park Collegiate Institute. There were two young Turkish students taking the class. One of the questions I answered was: "What is your view of Turkish people today?"

I suppose it would be easy to say, "The ones who decimated my family were Turkish and so I hate all Turkish people." It would be easy for black South Africans to hate their white neighbours because of the apartheid system they grew up in. It would be easy for someone whose parents were killed by gang members of this or that ethnicity to hate all people of that group.

However, doing the right thing is typically not easy.

The truth is, when my great grandmother's family was put to the sword in Amasya, it was her Turkish neighbours that took her in and kept her from the gendarmes. She was 14 at the time. Her neighbours put her in touch with a 13 year old Armenian boy fleeing from Adiyama, who was also the sole survivor of his family. They ran away together and survived the genocide. If it weren't for that Turkish family's courage, I would never have been born. Those neighbours did not have to step in. They could have looked away and let the government "prepare for war with Russia." It was not easy what they did.

There are countless heroes from that time – Turks who saved Armenians. Some saved one or two. Mehmet Celal Bey was the governor of Konya. He actively tried to aid the Armenians in his role as the governor of Aleppo province. Through his efforts,

thousands survived. His reward was removal from his post. It was not easy to defy orders of genocide.

Despite the government of Turkey trying to silence mention of the genocide within its borders, by using Article 301 of their Penal Code to arrest those who speak out, and outside its borders, with threats of diplomatic and commercial consequences, there are some who will not be intimidated. Just in the past few years, I have had the privilege of hearing Taner Akcam, Fatma Gocek, and Ugur Umit Ungor speak in Toronto. They are all Turkish scholars who have studied the genocide, and exposed the flaws in the denialist view. Despite the risks made apparent by the assassination of Hrant Dink, who was convicted under the same law, they carry on. Their writing and speaking about the genocide is as heroic as the Turkish officials who would not carry out their orders in 1915, or those neighbours who saved my great grandmother. It is not easy to stand up to intimidation.

So what is my view of Turkish people today? The question itself is flawed. It would be wrong to paint a whole society with a single brush. Is that not the reasoning that has led to genocide in too many places around the world?

The purpose of learning about genocide in school is to understand that no matter a person's ethnicity, some will take the easy way and some will be more courageous. As Turkey travels down the road to recognition, some Turkish people will continue to oppose it. Others will be the drivers behind it. It won't be easy. What we can control is how we act ourselves and who we lift up as heroes.

Let's do the right thing, easy or not. □

Harout Manougian is an AYF Canada alumnus and former public school board trustee. He has represented AYF Canada internationally in Armenia, the USA, Australia, and the Dominican Republic. Currently, his activities are focussed at the Armenian National Committee of Toronto.

ԿՈՉԵՄ ԱՊՐՈՂԱ՛Ց...

centenary ● *n.* (*pl.* **centenaries**) a hundredth anniversary. ● *adj.* relating to a centenary. [Say sen TENNER ee]

centennial ● *n.* a hundredth anniversary. ● *adj.* relating to a hundredth anniversary.